

HOLÉ KATALIN

A büntetőeljárás alapelveinek újraértelmezése

A XX. századi magyar büntetőeljárás-jog fejlődését elemző munkájában *Király Tibor* rámutat, hogy a büntetőeljárás-jognak kényes egyensúly megteremtésére kell törekednie: egyfelől biztosítania kell a társadalmat arról, hogy felelősségre vonják a normáinak megszegőit, másfelől biztosítania kell a polgárokat, hogy a bűnözők elleni fellépéskor a hatalom nem korlátozza a jogait alaptalanul és mértéktelenül.¹

A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a hatalom bizonyos korokban vagy bizonyos helyzetekben a polgárok jogainak korlátozását a társadalmat fenyegető veszélyek elhárításának, a polgárok megvédésének, a bűnözés leküzdésének nevében hajtja végre.

Az ezredforduló időszakára és a XXI. század első évtizedére visszatekintve megállapítható, hogy – a történész szemével nézve – e korszakban nem zajlottak le olyan nagy horderejű gazdasági, társadalmi változások, mint a XX. században. Továbbra is a globalizáció, valamint a múlt század közepén kezdődő gazdasági, politikai integráció soha nem tapasztalt dinamizmusának lehetünk tanúi. E fejlődés olyan univerzális, abszolút értékek elfogadását idézte elő, mint az alapvető emberi jogok elismerése és garantálása, ami független az egyes – eltérő – nemzeti kultúráktól.² Korunk közjogi gondolkodását, jogalkotási törekvéseit mégis lényeges szemléletváltás jellemzi.

Napjaink közjogi jogalkotásában – globális, regionális és nemzeti szinten egyaránt – általános tendencia, hogy a „biztonságra”, továbbá a „hatékony-ságra” törekvés egyre hangsúlyosabb szerepet kap. A szakirodalomban e folyamat katalizátoraként a migráció fokozódását, továbbá olyan – egzakt jogi kategóriákkal meg nem határozható, ebből következően pontosan nem mérhető, a jog eszközeivel csak korlátozottan kezelhető – globális veszélyforrásokat emlegetnek, mint a „szervezett bűnözés” vagy a „nemzetközi terrorizmus”. Megjegyzem, hogy a magyar Alkotmánybíróság is leszögezte, hogy a normavilágosság követelményének nem megfelelő, így az önkényes jogértel-

¹ Király Tibor: A magyar büntetőeljárás fél évszázados történetének vázlata. In: Király Tibor: Szemelvények ötven év büntetőjogi és más tárgyú tanulmányaiból, ELTE ÁJK, Budapest, 2005, 11–30. o.

² Martonyi János: Globális jog, európai jog, magyar jog. Magyar Jog, 2001/4., 193–212. o.

mezés lehetőségét immanensen hordozó fogalmakra hivatkozó alapjog-korlátozás nyilvánvalóan sérti a jogállamiság egyik kritériumát, a jogbiztonságot.³ A terrorizmus ingoványosan értelmezhető fogalma különösen a biztonságpolitikát globálisan átalakító, ezért mérőföldkönek számító, az Egyesült Államokat 2001. szeptember 11-én érő terrortámadások óta legitimációs eszközzé vált.⁴

A globális jog, az európai jog és a nemzeti jog egymásra hatásának következményeként⁵ a belső és a külső biztonság, az operatív és a stratégiai célú információgyűjtés, a represszió és a prevenció fogalmának összemosása, az egykor ezekhez rendelt önálló intézmények integrálása, valamint a végrehajtó hatalom bővülő normaalkotási és diszkrecionális jogköre kisebb-nagyobb mértékben a jogalkotás minden szintjén jelentkezik, és nyilvánvaló, hogy a hatalmi ágak megosztásának összekuszálódásával jár.⁶ Kiváltképp igaz ez az Európai Unióra, amely „a szabadság, a biztonság és a jog térsége” koncepció alapszerződésbe foglalásával a „biztonság” fogalmát kvázi alkotmányos értéké emelte. Kétségtelen, hogy e fogalom hordoz az alaptörvény szintjén megragadható értéktartalmat, ám általában elmondható, hogy a történelem minden korszakában az államhatalom alapjogokat korlátozó intézkedéseinek igazolására szolgált. Nem volt ez másként az új évezred első évtizedében sem. Az Európai Bizottság által támogatott biztonságpolitikai kutatás, a Challenge-program megállapítása szerint a 2004-ben elfogadott, az EU tagállamainak együttműködését napjainkig meghatározó hágai program fő gyengesége, hogy a szabadságot és a biztonságot olyan autentikus értéként mutatja be, amelyek között mindenképpen egyensúlynak kell fennállnia. A program elődje, a múlt században született, 2005-ig érvényes tamperei program még visszautasította a két érték közötti egyensúlyt, mivel paradigmaként leszögezte, hogy *„mindannyian elköteleztettek vagyunk a szabadságjogok mellett, amely az emberi jogokra, a demokratikus intézményekre és a jogállamra épül”*. A Challenge-kutatás következtetése, hogy a hágai program marginalizálja az alapjogok védelmét, a jogegyenlőséget és a demokratikus keretek közötti felelősségre vonás alapelvét, valamint az igazságszolgáltatás általi kontrollt. A program mindent átható elsődleges célja a biztonság megerősítése, amelyen nem ért mást, mint kény-

³ 940/B/2003. AB határozat. ABH 1, ABH, 2003, 525., 536–537.

⁴ L. Horváth Zoltán – Sinka László: Az Egyesült Államokat ért terrortámadások hatása az uniós bel- és igazságügyi együttműködésre. Európai Tükör, 2001/6., 139–149. o.

⁵ Martonyi János: i. m. 194. o.

⁶ Lásd például Hans-Jörg Albrecht: A biztonságkoncepció átalakulása és ennek következményei az európai bel- és jogpolitikára. Belügyi Szemle, 2006/2., 3–26. o.

szerítő intézkedések bevezetését.⁷ „A biztonság mint az első számú szabadság-jog” modern mítoszában rejlő ellentmondás nyilvánvalóan feloldhatatlan, és az ártatlanság védelme, valamint a személyi szabadságjogok sérelmének gyökere. Tény, hogy a közösségi jogot a jogállamiság több évszázados alkotmányos hagyományaival bíró tagállamok hívták életre, e jogrend rendeltetésénél fogva mégis szinte napjainkig nélkülözte az alapjogi szabályozást, és az eddig jobbára precedensekre épülő alapjogvédelmi rendszerét számos kritika érte. Az Európai Unió jogforrásaiban előírt szabályozási minimumok pedig igen alacsony szintű követelmények, és messze elmaradnak a tagállamok alkotmányos előírásaitól. Szerencsére az Európai Unió büntetőjogi, büntetőeljárás jogi, rendészeti természetű jogforrásai – néhány kivételtől eltekintve – igen széles körű mérlegelési jogkört adnak a tagállamoknak a nemzeti jogalkotásban.⁸ A jogállam – pejoratív értelemben vett – rendőrállammá válása tehát elkerülhető.⁹

Részben az uniós jogforrások által garantált mérlegelési szabadságból, főként pedig az egyes nemzeti alkotmányok hagyományaiból következően az Európai Unió tagállamaiban még a madridi és londoni bombamerényletek után – az alacsony szintű alapjogvédelmi kritériumokat előíró uniós rendelkezések ellenére – sem merült fel, hogy a jogállamiság biztonsági okokra hivatkozva átléphető. (Kivétel ez alól az Egyesült Királyság, ahol az Emberi jogok európai egyezményét részben lerontó intézkedéseket vezettek be.)¹⁰ Spanyolországban a terrorizmus elleni fellépés alapelveire hivatkozva új büntetőjogi tényállásokat alkottak, többször módosították a büntetőeljárás törvényt, a rendőrségi és büntetés-végrehajtási szabályokat. Főként 2004. március 11. után került sor szigorításokra, ám mindennek ellensúlyaként a büntető igazságszolgáltatás szervei sokkal különlegesebb szerepet játszanak az egyes személyi szabadságot korlátozó intézkedések alkalmazásában is.¹¹ Több európai országban a spanyol példához hasonló folyamat játszódik le. „Az alkotmányos jogállam minőségét jelzi az, hogy a bűnüldözés milyen mértékben áll az igazságszolgáltatás kontrollja alatt.”¹² Az egyes nemzeti büntetőeljárás jogok összehasonlító elemzéséből az a következtetés vonható le,

7 Didier Bigo – Sergio Carraera – Elspeth Guild – Rob B. J. Walker: A szabadság és a biztonság változó összképe Európában. A Challenge-projekt eredményeiről szóló időközi beszámoló. 16. o. www.libertysecurity.org/IMG/pdf_CHALLENGE_MID-TERM_REPORT_HUNGARIAN.pdf
8 Uo.

9 Szikinger István: Rendőrség a demokratikus jogállamban. Sik Kiadó Kft., Budapest, 1998, 83–84. o.

10 Didier Bigo – Sergio Carraera – Elspeth Guild – Rob B. J. Walker: i. m. 9. o.

11 Uo. 10. o.

12 Finszter Géza: A büntetés igénye – hatalom tudás nélkül? In: Holé Katalin – Kabódi Csaba – Mohácsi Barbara (szerk.): Dolgozatok Erdei Tanár Úrnak. ELTE ÁJK, Budapest, 2009, 60–99. o.

hogy míg az eljárás előkészítő szakaszában az inkvizitórius vonások erősödnek, a tárgyalási szakasz (amennyiben erre egyáltalán sor kerül) kontradiktórius elemekkel gazdagodik, és a tagállamok egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a tisztességes eljárás normáinak érvényre juttatására. A szupranacionális büntetőjog hívei számára azonban némiképp ünneprontó lehet az a tény, hogy az eljárás fő szakaszában a kontradiktórius vonások hangsúlyosabbá válása részben a kormányközi együttműködésen alapuló Európai Tanács jogi instrumentumainak, valamint az Európai Emberi Jogi Bíróság jogértelmező tevékenységének tulajdonítható. Főként pedig e tendencia annak a következménye, hogy az anyagi igazság megállapíthatóságának – már a XX. században is kétségbe vont¹³ – filozófiája, úgy látszik, ma már csak illúzió, és legfeljebb a kódexekben felejtett, poros, deklaratív szabályként élte túl az ezredfordulót (nem csekély zavart okozva ezzel a jogértelmezőknek).

A kontinentális büntetőeljárás jog e lassú, gyakran be nem vallott paradigmaváltása Európa-szerte lényeges hatással volt a büntetőeljárás egyes alapelveinek, jogintézményeinek – különösen a bizonyítás szabályainak – az újragondolására, és emellett előtérbe kerültek az eljárás racionalizálását, célszerűsítését, egyszerűsítését szorgalmazó jogalkotó törekvések is. Hazánkban a büntetőeljárás egyszerűsítésére irányuló elképzelések és az objektív igazság eszményének feladása vezetett a lemondás a tárgyalásról külön eljárás megszületéséhez, jóllehet e gondolatkör a régebbi konszenzuális eljárásokban is tetten érhető.¹⁴ A magyar jogintézményhez hasonló megoldással találkozhatunk egyebek között az olasz büntetőeljárás törvény tanulmányozásakor.

Példák sorával illusztrálható, hogy napjainkban az Európai Unió tagállamainak büntetőeljárás jogát külső tényezőként elsősorban az Európa Tanács ajánlásain kívül a strasbourgi esetjog alakítja. *Bárd Károly* szavaival: „*A mi kontinensünkön az Európai Egyezmény az alapvető jogok és szabadságok védelméről határozza meg azokat a minimális követelményeket, amelyeket valamennyi államnak tiszteletben kell tartania.*”¹⁵ Utaltam arra, hogy az Európai Unió büntetőeljárás jogot érintő normái nemcsak a tagállamok alkotmányos előírásaitól, hanem az emberi jogi egyezmény követelményeitől is messze elmaradnak, s a lisszaboni szerződésben általános normaként megjelenő kölcsönös elismerés elvén alapuló és az elmúlt tíz évben elfogadott, lassan tucat-

13 Erdei Árpád: Felújítás vagy megújítás. A büntető eljárási jog választási lehetőségei. Magyar Jog, 1993/8., 449–459. o.

14 Uo.

15 Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értelmezés. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 14. o.

nyi jogintézmény pedig kifejezetten leronthatja a nemzeti büntetőeljárások több évszázados jogállami standardjait.

Több szerző is ezen az állásponton van. Érvelésük lényege, hogy a belső piac rendszerében a jogegyesítés eszközeként született elv a közösségi szabadságjogok és a szabad verseny gyakorlásának a garanciája, a tagállamok ellenőrző mechanizmusainak elismerését jelenti, míg büntetőügyekben a kölcsönös elismerés elve a bírósági határozatok kölcsönös elismerését, tehát az állami büntetőhatalom „szabad mozgását segíti elő”¹⁶.

Végül időszerű feltenni azt a kérdést, hogy mennyire ellenállók a jogállami büntetőeljárás elvei az Európai Unió égisze alatt zajló jogegyesítési kísérleteknek, valamint annak az uniós jogalkotást is befolyásoló globális folyamatnak, amely a „biztonság” fogalmát emberi jogok korlátozásának legitimációs eszközeként kezeli. A magyar büntetőeljárás kódexről elmondható, hogy szabályai – kisebb-nagyobb szépséghibák ellenére – megfelelnek a jogállamiság kritériumainak. Megalkotói az emberi jogok tiszteletben tartására és a büntetőjogi felelősségre vonáshoz fűződő érdek összehangolására, egysüllyára törekedtek. (Mindazonáltal a büntetőjogi jogközelítés követelményeinek túlteljesítése miatt – „a szervezett bűnözés” elleni harc hevében – a harmonizált [tehát EU-konform!] anyagi jogi jogszabály alkalmazása időnként csorbát ejt az ártatlanság vélelmének alkotmányos alapelvén, ugyanis bizonyítási teher megfordulásához vezet.) E példa is illusztrálja korunk legfontosabb tanulságát, azt, hogy elsősorban a meggondolatlan, kapkodó nemzeti jogalkotó lépéseitől, valamint az eljárás szabályaira fittyet hányó jogalkalmazó ténykedésétől kell tartanunk. Büntetőeljárás jogunk értékei ugyanis egyetemes értékek, eddig időtállóan bizonyultak, és megővésükben az Alkotmánybíróság kiemelkedő szerepet játszik. Ma az alapjogok alkotmányos korlátozásának a kontrollja (álláspontom szerint is) végső soron – nem más, hanem – e testület kezében van.

„Senki sem mondja, hogy ahol van bűnözés, ott nincs jogállam.”¹⁷ „[...] A jogállamban zavaró elem a bűnözés, amely mindig az általa védett értékek és értékek ellen irányul; ezt azonban korrigálhatja az igazságszolgáltatás. [...] Mit tegyen tehát az állam, amely jogállam akar lenni? [...] Sokan sokféle receptet írnak fel, sokan a bűnmegelőzés komplex programjait dolgozzák ki és hisznek a sikerükben. De mindez olyan mint gát a folyó mentén, amely az áradást nem szünteti meg, csak összébb szorítja.”¹⁸

16 Farkas Ákos: Új alkotmányos elv a magyar büntetőeljárás bizonyításban? In: Erdet Árpád (szerk.): A büntető ítélet igazságtartalma. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 47–48. o.

17 Király Tibor: i. m. 241. o.

18 Uo. 243–244. o.